

Dr Grzegorz Tylec

Z problematyki ochrony prawnautorskiej dzieła naukowego

Issues of copyright protection of a scientific work

I. WSTĘP

Działalność naukowa jest zawsze wynikiem aktywności intelektualnej człowieka. Owoce pracy umysłowej są motorem postępu cywilizacyjnego ludzkości. Ich wpływ na nasze codzienne życie jest przeogromny. Praca naukowa i jej wyniki nie zawsze pozostają jednak pod ochroną przepisów prawa. Regulacje prawa autorskiego mogą w pewnym zakresie stać się źródłem ochrony prawnej utworów stworzonych w wyniku działalności o charakterze naukowym.

Artykuł 1 ustawy pr. aut. stanowi że utworem jest każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze ustalony w jakiegokolwiek postaci niezależnie od wartości przeznaczenia i sposobu wyrażenia. Zgodnie z brzemieniem art. 1 ust 2 pkt. 1 pr. aut. utwór

naukowy jest jednym z rodzajów utworów objętych ochroną prawnautorską¹.

II. UTWÓR NAUKOWY

W literaturze utwór naukowy jest definiowany jako rezultat działalności badawczej, który w wyniku procesu poznawczego umożliwia przedstawienie wycinka istniejącej rzeczywistości, ustalenie przyczyn i skutków zjawisk przyrodniczych i społecznych², stanowi rezultat naukowego procesu poznawczego i w swej podstawowej funkcji komunikacyjnej nie jest zorientowany „na siebie”, jak utwory artystyczne lecz na przedstawienie obiektywnie istniejącej rzeczywistości³. Podkreśla się przy tym, iż dzieło naukowe zawiera w swej treści próbę rozwiązania jakiegoś problemu o charakterze naukowym tzn.

¹ Por. A. Kopff, *Dzieło sztuk plastycznych i jego twórca w świetle przepisów prawa autorskiego*, ZNUJ nr 83, seria: Rozprawy i studia, t.XXVI, Kraków 1961, s. 12.; A. Kopff, *Co chronimy w dziełach naukowych (polemika z E. Czepitą i M. Staszko-wem)*, PiP 1978, nr 6, s.122.; M. Staszko, *Czego w dziełach naukowych nie chronimy*, PiP 1978, nr 10, s.123.; A. Szewc, *Dzieła naukowe i ich status w prawie autorskim*, PiP 1997, nr 10, s. 25.; R. Markiewicz, *Ochrona prac naukowych*, ZNUJ CMLV PzWiOWI, z. 55, Warszawa Kraków 1990, s. 20.; M. Bieganowska, *Ochrona autorskoprawna pracownicznych utworów naukowych*, PUG 1998, z.11, s. 23.; Z. Bidziński, J. Serda, *Orzecznictwo sądowe z zakresu prawa autorskiego za lata 1978-1980*, ZNUJ PWiOWI z. 36, Kraków 1984, s.37.; A. Chobot, *Regulacja prawna twórczej pracy badawczej w stosunkach pracy*, Warszawa 1975, s. 28.

² M. Poźniak-Niedzielska [w:] M. Poźniak-Niedzielska, J. Szczotka, M. Mozgawa, *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Zarys wykładu*, Branta 2007, s. 41.

³ J. Barta, R. Markiewicz [w:] J. Barta, M.Czjowska-Dąbrowska. Z. Cwiakalski, R. Markiewicz, E. Traple, *Komentarz do ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, Warszawa 1995, s. 129.

poznania bądź odkrycia pewnej obiektywnie istniejącej rzeczywistości lub praw nią rządzących⁴. W utworach naukowych mamy zazwyczaj do czynienia z pewnymi ustaleniami naukowymi formułowanymi i wykrytymi przez autora w drodze spekulacji, doświadczenia i zestawienia z obiektywną rzeczywistością⁵. Treść dzieła naukowego charakteryzuje się tym, iż cechuje ją staranność w maksymalnie wiernym, jednoznacznym i precyzyjnym opisie rzeczywistości lub dążenie do ujawnienia pewnych zasad i prawidłowości otaczającego nas świata. Zawiera zazwyczaj m. in. odkrycia, ustalenia faktograficzne, pomysły i hipotezy naukowe, naukowy sposób rozumowania, doboru faktów i wnioskowania, rekonstrukcje historyczne, teorie naukowe i ich systematyki⁶.

Podnoszone w literaturze i sygnalizowane w orzecznictwie wątpliwości dotyczące istnienia zdolności dzieł naukowych do ich ochrony prawnej płynącej z przepisów prawa autorskiego mają swe źródło m. in. w tym, iż dzieła ludzkiego intelektu tego rodzaju dotyczą zazwyczaj istniejącego (a więc nie „tworzonego”) stanu rzeczy. Przedmiot i temat pracy naukowej są z góry ustalone, metody badawcze z reguły są znane i takie same, utwór często powstaje w oparciu o wcześniejszy dorobek istniejący w danej dziedzinie, nie uniknione jest więc oparcie się na wcześniejszym dorobku. Z tego względu problem ochrony prawnoautorskiej dzieł o charakterze naukowym, sporządzonych zgodnie z określonymi zasadami (algorytmami działania) w oparciu

o pewne stałe dane, rodzi w praktyce istotne wątpliwości i z tego względu wymaga nieco szerszego rozważenia.

III. TWÓRCZOŚCI W UTWORACH NAUKOWYCH

Doktryna i orzecznictwo polskiego prawa autorskiego za warunek ochrony prawnej przyjmowała, na gruncie zarówno poprzednio obowiązujących ustaw jak i obecnej ustawy autorskiej, posiadanie przez dzieło charakteru twórczego. Choć twórczość odróżnia się od nowości, piętna osobistego, wartości i oryginalności, to w doktrynie i orzecznictwie określenia te często, szczególnie przed uchwaleniem obecnie obowiązującej ustawy o prawie autorskim, były mylone i używane zamiennie, zaś występujące w piśmiennictwie definicje powyższych pojęć zawierają liczne tautologie.

W dziełach literackich, muzycznych lub plastycznych w większości przypadków, niezależnie od przyjętego ujęcia wymogu twórczości, można wykazać jej istnienie. Stwierdzenie występowania tej przesłanki w odniesieniu do dzieł naukowych przysparza więcej trudności. Tak więc w zależności od przyjętego znaczenia terminu „twórczość” w różny sposób będą się kształtowały istnienie i zakres ochrony prawno-autorskiej. W doktrynie prawa pojęcie twórczości nie jest ujmowane jednolicie. Już w toku prac legislacyjnych nad ustawą autorską z 1926 r. ujawniły się rozbieżności co do rozumienia tego pojęcia. Pojawiły się wątpliwości czy chronić każdy prze-

⁴ A. Kopff, *Dzieło sztuk plastycznych i jego twórca...*, s.10-11.

⁵ A. Szewc, *Dzieła naukowe...*, s. 24.

⁶ Por. R. Markiewicz, *Ochrona prac naukowych...*, s. 17 i 21.

jaw myśli ludzkiej, stanowiący rezultat samodzielnej twórczości, czy też tylko twórczość, która może być uznana za utwory artystyczne. Rozwój sztuki nowoczesnej, powstawanie nowych prądów artystycznych a w ślad za tym utworów odbiegających od form tradycyjnych, spowodowały zaistnienie w doktrynie prawa autorskiego poglądów poddających w wątpliwość możliwość zastosowania jakichkolwiek kryteriów wartościujących.⁷

W epoce w której żyjemy, w sposób zasadniczy zmienił się sposób rozumienia działalności twórczej przez przyznanie tego miana każdemu przejawowi działalności ludzkiej o indywidualnym, oryginalnym charakterze⁸. Analizując wypowiedzi przedstawicieli nauki prawa można zauważyć, iż rozumienie twórczość zawartej w utworach naukowych podlegało swego rodzaju ewolucji na przestrzeni kilkunastu ostatnich lat.

Początkowo cechą twórczości utworów naukowych pojmowano jako ich nowość (oryginalność) i samodzielność⁹. Zdaniem A. Kopffa oryginalność omawianych dzieł tkwi w dowodzie, czyli w konfrontacji prezentowanych w utworze też z obiektywnie istniejącą rzeczywistością. Użyte przez autora utworu środki przybierają postać zespołu logicznie uporządkowanych sądów i pojęć kierowanych do umysłu odbiorcy¹⁰.

A. Kopff stał na stanowisku, że z pośród dwu elementów utworu naukowego jakimi

jest treść i forma, prawoautorska ochrona służy tylko drugiemu z nich¹¹. Autor ten podlegając ochronie prawnej formę dzieła naukowego dzielił na: formę zewnętrzną i wewnętrzną. Forma wewnętrzna obejmuje dobór argumentów, ich gradację, i następstwo oraz kompozycję całej pracy. Do formy zewnętrznej zaliczył zaś: dobór słów, budowę zdań i stylistykę. Zarówno forma zewnętrzna jak i wewnętrzna zdaniem tego autora podlega ochronie prawa autorskiego gdyż jest efektem twórczej pracy autora.

Powyżej przytoczony pogląd A. Kopffa zakwestionowali E. Czepita i M. Staszaków podnosząc, że ochrona prawa autorskiego służy równocześnie i treści i formie utworu naukowego¹². Autorzy ci podkreślali przy tym, iż ochronie prawa autorskiego nie podlegają odkrycia naukowe jako takie ale sam sposób ich przedstawienia i zaprezentowania. A. Szewc wyraził pogląd, że prace naukowe o charakterze czysto opisowym nie powinny być uważane za dzieła o charakterze twórczym¹³. Natomiast R. Markiewicz jako najważniejsze z punktu widzenia oceny przesłanek istnienia twórczości w dziełach naukowych uznał sposób prowadzenia wywodu oraz dobór argumentów i przykładów¹⁴.

W literaturze zauważono, iż o naukowym charakterze utworu decydować mogą także elementy jego pozatekstowej treści a w szcze-

⁷ Por. M. Kummer, *Das urheberrechtlich schutzbare Werk*, Berno 1968.; E. Ulmer, *La notion d' oeuvre en matiere de droit d' auteur*, *Le droit d' auteur*, nr 4, 1969, s. 79.; J. Kohler, *Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht*, Stuttgart 1907, s. 128.

⁸ Por. M. Bieganowska, *Ochrona autorskoprawna pracowniczych utworów naukowych*, PUG 1998, z.11, s. 23.

⁹ A. Chobot, *Regulacja prawna...*, s. 28.

¹⁰ A. Kopff, *Dzieło sztuk plastycznych i jego twórca...*, s. 12.

¹¹ A. Kopff, *Co chronimy w dziełach naukowych (polemika z E. Czepitą i M. Staszakowem)*, PiP 1978, nr 6, s.122.

¹² M. Staszaków, *Czego w dziełach naukowych nie chronimy*, PiP 1978, nr 10, s.123.

¹³ A. Szewc, *Dzieła naukowe...*, s.25.

¹⁴ R. Markiewicz, *Ochrona prac...*, s. 20.

gólności: temat, pomysł badawczy, fakty naukowe, rozumowanie, synteza (generalizacja) naukowa i systematyzacja¹⁵.

Jak wskazano wyżej jeszcze kilkanaście lat temu zastanawiano się czy praca naukowa jest w ogóle pracą twórczą. Obecnie nie ma w zasadzie już co do tego sporu. Jednak określone stany faktyczne wciąż budzić mogą wątpliwości.

Utwory będące rezultatem działalności naukowej wykonywane są z reguły w oparciu o pewien materiał wyjściowy uzyskany dzięki badaniom przyrody lub badaniom działalności innych osób. Dzieła naukowe sporządzane są zazwyczaj z prawidłami nauk empirycznych (indukcyjnych) tj. nauk których główną podstawą twierdzeń są zdania bezpośrednio oparte na doświadczeniu, uzasadnione również metodą indukcji tj. przez formułowanie twierdzeń logicznych na postawie poszczególnych przesłanek np. ustalonych wcześniej faktów.

Treść obecnie obowiązującej ustawy o prawie autorskim stanowi, iż aby dziełu przypisać przymiot utworu oprócz przesłanki „charakteru twórczego” musi ono posiadać także „indywidualny charakter”. Stwierdzenie istnienia tej przesłanki powinno być poprzedzone badaniem czy dany rezultat działalności ludzkiej był – czy też nie, w pełni zdeterminowany przez opisywany przedmiot, założony cel, funkcję; innymi słowy – czy jest wynikiem pracy „szablonowej” czy też takim wynikiem, który jest jednym z możliwych do osiągnięcia przez osoby (specjalistów) podejmują-

cych się tego samego zadania.¹⁶ Niewątpliwie szereg czynności, który służy powstaniu niektórych dzieł naukowych ma charakter specjalistyczny aczkolwiek rutynowy i szablonowy, dokonywany często w ustalony wcześniej sposób. Dokonywane po uzyskaniu materiału badawczego procesy analiz i formułowania wniosków podporządkowane są zasadom logicznego myślenia i dokonywane zgodnie z prawidłami danej dziedziny wiedzy, podlegają ogólnej zasadzie indukcji logicznej. Nowatorskie podejście twórcy dzieła naukowego do określonego problemu badawczego, zastosowanie indywidualnego sposobu badania rzeczywistości, posłużenie się nie znanymi dotychczas prawami natury zakwalifikowane może zostać jako odkrycie naukowe nie zaś jako utwór naukowy. A tego rodzaju działanie zgodnie z treścią art. 1 ust 2¹ pr. aut. nie zostanie objęte monopolem autorskim ale pozostanie wolne dla dobra i pożytku ludzkości. W jednym ze swych orzeczeń Sąd Najwyższy dopuścił ochronę prawnoautorską tylko tych składników treści dzieła naukowego, które nie odnoszą się bezpośrednio do tezy naukowej, stwierdził on, iż idee, tezy i rozwiązania naukowe w szerokim sensie jako takie nie podlegają w zasadzie ochronie prawa autorskiego. Trudno bowiem przyznać ochronę odkryciom i prawdom naukowym, które są wolne i każdy może z nich swobodnie korzystać¹⁷.

W odniesieniu do dzieł naukowych uwidacznia się wyraźnie zawadność niektórych sposobów badania istnienia przesłanek

¹⁵ A. Szewc, *Dzieła naukowe...*, s.24.

¹⁶ Por. J. Barta, M. Czjkowska-Dąbrowska, M. Ćwiąkałski, R. Markiewicz E. Traple, *Komentarz do ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, Warszawa 1995, s.49.

¹⁷ Z. Bidziński, J. Serda, *Orzecznictwo sądowe z zakresu prawa autorskiego za lata 1978-1980*, ZNUJ PWiOWI z. 36, Kraków 1984, s.37.

ochrony prawnoautorskiej m. in. metody, która kładzie nacisk na charakter działalności prowadzącej do powstania dzieła. W myśl tej metody postuluje się aby działania prowadzące do stworzenia dzieła nie miały cech czynności mechanicznych, rutynowych czy rzemieślniczych, oraz o to by sposób tworzenia utworu nie był konsekwencją z góry narzuconych, lub ustalonych zasad działania. Gdyby poddać badaniu sposób tworzenia utworu naukowego to jak wyżej zauważono proces ten świadczyłby o braku przesłanek ochrony prawnoautorskiej. W obecnie obowiązującym stanie prawnym uznać należy, iż okoliczności towarzyszące powstaniu utworu, takie jak metody i procedury twórcze prowadzące do powstania dzieła nie mogą mieć podstawowego znaczenia. Wynika to wyraźnie z treści cytowanego powyżej art. 1 ust 2¹ ustawy. Przepis ten stanowi wprost, iż ochroną prawną może być objęty wyłącznie sposób wyrażenia, w świetle art. 1 pr. aut. nie jest istotny rodzaj czynności, które doprowadziły do powstania określonego wytworu. Tak więc punktem wyjścia do oceny zdolności do ochrony prawnoautorskiej powinno być badanie samego utworu jako takiego nie zaś szeregu procesów i okoliczności prowadzących do jego powstania. Uwaga ta jest szczególnie cenna w odniesieniu do utworów naukowych z tego też względu poza zakresem analizy powinny pozostać takie kwestie jak: dowolność przy doborze i prezentacji danych, zakres swobody interpretacyjnej zebranych danych, fakt czy wyniki pracy badawczej są zdeterminowane przez jej przedmiot (w dziełach technicznych i naukowych np. matema-

tycznych wyniki pracy zawsze są zdeterminowane logicznie przez – tzw. dane początkowe i prawa matematyczne).

Utwór naukowy staje się przedmiotem ochrony przewidzianej w prawie autorskim zgodnie z generalną zasadą wyrażoną w treści art. 1 ust 3 pr. aut. z chwilą jego ustalenia. Przez ustalenie należy rozumieć takie zewnętrzne wyznaczenie utworu, które pozwala na jego percepcję osobom innym niż twórca. Sąc Najwyższy w orzeczeniu z dnia 25 kwietnia 1973 r. stwierdził, iż „ustalenie to przybranie przez utwór jakiegokolwiek postaci, chociażby nietrwałej, jednakże na tyle stabilnej, by cechy i treść utworu mogły wywierać efekt artystyczny”¹⁸. Utwór ten ową zdolność percepcji przez inne osoby, osiągnie z chwilą jego zapisania np. na kartkach papieru czy w pamięci komputera lub też z chwilą jego wygłoszenia.

IV. PODSUMOWANIE

Badając utwór naukowy pod kątem jego indywidualnego charakteru należy przede wszystkim dążyć do wykazania w nim elementów specyficznych dla danego dzieła, indywidualizujących go i wyróżniających z pozostałych utworów podobnego typu naukowych. O ochronie prawnej decyduje m. in. nietuzinkowość dzieła, jego wyjątkowość i odmienność od pozostałych rezultatów intelektualnej działalności człowieka.

Uchwycenie elementów indywidualizujących dane dzieło dokonać można przez porównanie z innym do niego podobnym. Z tego też względu pomocne przy ocenie indywidualnego charakteru utworu naukowego będzie zawsze porównanie utworu z innymi naj-

¹⁸ Wyrok SN z dnia 25 kwietnia 1973r., I CR 91/73, OSNC 1974, nr 3 poz. 50.

bardziej do niego podobnymi. Można postulować porównywanie podobnych utworów naukowych po odjęciu z nich elementów stanu faktycznego i danych, które z samej natury rzeczy przy różnych dziełach muszą być różne. Tak opracowany materiał utworu naukowego po usunięciu z niego danych narzuconych przez tematykę utworu powinien zostać poddany analizie porównawczej. Wydaje się, iż w wielu przypadkach po usunięciu elementów stanu faktycznego, stałych danych w postaci wzorów matematycznych i praw naukowych przedmiotem porównań stanie się jedynie forma sporządzanych utworów gdyż treść tego typu utworu od początku do końca będzie wynikała ze stałych niezmiennych reguł obowiązujących w danej kategorii wiedzy.

Utwór naukowy może charakteryzować się twórczym doбором, układem lub zestawieniem materiałów o charakterze naukowym. Ów dobór i układ utworu niewątpliwie zaliczyć należy do elementów formy a nie treści dzieła naukowego. Materiały składające się na tego rodzaju utwór, co jest często charakterystyczne dla tego rodzaju opracowań, nie muszą jak wiadomo składać się z materiałów chronionych prawem autorskim. Twórcze uporządkowanie treści o charakterze naukowym, może stać się tym elementem utworu, który powodował będzie istnienie ochrony prawnoautorskiej. Art. 3 pr. aut., bowiem za przedmiot prawa autorskiego nakazuje uznawać wszelkiego rodzaju materiały o ile tylko przyjęty w nich dobór, układ lub zestawienie ma twórczy charakter.

Jeśli badane dzieło po tak dokonanych porównaniach uwidoczniłoby elementy indywidu-

alne w zakresie chociażby doboru słownictwa, systematyce przedstawianych faktów czy też błyskotliwej spostrzegawczość autora i to w stopniu, który co najmniej nie pozwalałby na pomylenie różnych dzieł tej samej kategorii, uznać należałoby, iż dany utwór naukowy spełnia warunek ochrony prawnoautorskiej jakim jest indywidualny charakter utworu i podlega ochronie prawnej.

Wydaje się, iż stanowisko powyższe potwierdza stanowisko Sądu Najwyższego, który analizując ochronę prawnoautorską utworów tzw. „niefikcyjnych” takich jak m. in. dzieła naukowe, dzieła będące rezultatem działalności technicznej, drobne przedmioty prawa autorskiego oraz dzieła będące rezultatem działalności technicznej stwierdził, iż ochrona tego typu utworów uzależniona jest od „specyficznych, będących wynikiem indywidualnej kreacji autora elementów wyrażających się w sposobie doboru i prezentacji danych oraz ich interpretacji, a także w formie osobistego i swobodnego (w pewnym chociaż zakresie) ich ujęcia¹⁹. Sąd najwyższy zauważył, iż nie tylko pierwsze dzieło danego rodzaju może być utworem; każde następne dzieło podlega indywidualnej kwalifikacji, przy uwzględnieniu jego konkretnych cech istotnych dla stwierdzenia czy powstanie swoje zawdzięcza samodzielniemu wysiłkowi twórczemu autora dla oceny istnienia ochrony prawnoautorskiej dzieła nie mają znaczenia żadne okoliczności dotyczące sposobu i warunków powstawania dzieł ale samoistna treść i forma dzieła, w których to jedynie objawić może się twórczość oraz fakt, iż utwór jest nowy z znaczeniu subiektywnym.

¹⁹ Por. G. Tylec, Glosa do wyroku SN z 30 czerwca 2005r., IV CK 763/04, OSP 2007, nr 6 poz. 67 c.

Zakwalifikowanie danego owocu ludzkiej działalności intelektualnej do kategorii utworu naukowego rodzi istotne konsekwencje w sferze praw i obowiązków jego twórcy oraz ewentualnego pracodawcy (por. art. 12 i 14 pr. aut.). Sprawą fundamentalną jest zawsze ustalenie czy w odniesieniu do danego wytworu stosować należy regulacje ustawy o prawie autorskim.

Mam więc nadzieję, iż przedstawione w niniejszym opracowaniu cechy charakterystyczne dzieła naukowego i metody badania jego zdolności do ochrony prawnoautorskiej przyczynia się do lepszego zrozumienia skomplikowanych zagadnień prawnych dotyczących tej kategorii utworu.

SŁOWA KLUCZOWE

prawo autorskie, utwór naukowy, własność intelektualna, twórca, nauka.

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy zagadnienia ochrony prawnej dzieł naukowych w prawie autorskim. Autor przedstawił różnorodne definicje utworu naukowego którymi dotychczas posługiwała się doktryna prawa oraz dotychczasowe poglądy przedstawicieli nauki i orzecznictwo sądowe dotyczące zdolności utworów nauko-

wych do ochrony prawnej. W artykule zostały przedstawione problemy powstające na tle zakwalifikowania dzieł naukowych do kategorii utworów w rozumieniu prawa autorskiego. Wskazane zostały cechy charakterystyczne utworów naukowych, które sprawiają iż ich zakwalifikowanie do kategorii dóbr podlegających ochronie prawa autorskiego nie jest jednoznaczne. W podsumowaniu przywołano różne metody badania zdolności do ochrony prawnoautorskiej tego typu dzieł oraz konstrukcje które pozwalają ułatwić ocenę czy dany utwór naukowy podlega ochronie prawa autorskiego.

SUMMARY

The article focuses on issues of the legal protection of scientific works as provided in copyright regulations. The author presented definitions of a scientific work; views on eligibility of scientific works for legal protection and problems arising within the area. Distinctive features of scientific works have also been discussed, especially those which complicate the task of adding the works to the group of goods protected by copyright law. The article provides specific methods of analysing such works which facilitate the assessment whether a given work is covered by copyright law protection

NOTA O AUTORZE

Dr Grzegorz Tylec, adiunkt na Wydziale Zamiejscowym Prawa i Nauk o Gospodarce Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Stalowej Woli, wykładowca Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie, główne kierunki zainteresowań prawo handlowe, własność intelektualna, prawo mediów.